

IJROCHILIK SAN'ATIDA MUSIQIY CHOLG' ULARNING TARIXIY ILDIZLARI HAMDA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI.

Babamuradov Eshmamat Kamilovich

Guliston davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi

To'rayeva Mashxura Mamirjon qizi.

Guliston davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti II-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada ijrochilik san'ati tarixi va milliy cholg'ularning davrdan-davrga o'tib, tarixda insoniyatning ma'nan rivojlanish bosqichlarida musiqa cholg'ulari ham takomillashib hozirgi kungacha bo'lgan davrdagi holati hamda shakl shamoili haqida ijodiy fikr mulohazalar keltirilgan.*

***Kalit so'zlar:** ijrochilik san'ati, milliy musiqa, milliy cholg'ular, musiqa tarihi,*

Ijrochilik hususan musiqa tarixini tushunish, avvalambor, arxeologik dalillarni tahlil qilishni talab qiladi. Eng qadimgi chalinadigan cholg'u asbobi markaziy Xitoyda topilgan neolit davri nayidir. Bu naylar turnalar suyaklaridan hosil bo'lgan va beshdan sakkiztagacha burg'ulangan teshiklarni o'z ichiga olgan. Ming yillar davomida Xitoy rahbarlari o'zlarining qabrlariga nog'oralar, okarinalar va chimlar kabi musiqa asboblarini qo'shdilar. Mesopotamiyada arxeologlar ming yillar ilgari musiqa ifodaning dalillarini topdilar. Oksus trubasi miloddan avvalgi 2000-yillarda yaratilgan va G'arbiy Eronda miloddan avvalgi III ming yillikka oid kamonli arfalar topilgan. Tasviriy tasvirlarda Mesopotamiyada uchinchi ming yillikda arfachilar barabanchilar, vokalchilar va shamolchilar bilan birga ijro etishgan. Arxeologik ma'lumotlar, shuningdek, qadimgi Misr va Qadimgi Yunonistonda musiqa muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. "Seykilos epitafi" — miloddan avvalgi I asrga oid qadimgi yunon musiqiy kompozitsiyasi. Bu epitafiya Turkiyadagi qabristondagi marmar ustunga yozilgan. Arxeologlar ushbu qadimiy sivilizatsiyalarga oid yodgorliklar, ibodatxonalar va qabrlarda musiqa

asboblarning tasviriy tasvirlarini topdilar. Insoniyat rivojlanishi davomida yaratilgan musiqiy cholg'ular, mantiqiy jihatdan olib qaraganda, birin-ketin paydo bo'lganligini kuzatish mumkin. Mutaxassislarning fikricha, eng avvalo urma zarbli cholg'ular, keyin havo vositasida tovush hosil qilinadigan – damli cholg'ular va undan keyin torli cholg'ular dunyoga kelgan.

Barcha millatlarda hamda barcha davlatlarda o'z milliy musiqa cholg'usi bor. Biroq, bu cholg'ularning davrdan-davrga o'tib, tarixda insoniyatning ma'nau rivojlanish bosqichlarida musiqa cholg'ulari ham takomillashib hozirgi kungacha turli musiqa cholg'ulari o'z ovozi va tembriga ega bo'lib, raqamlashgan ovoz xususiyatiga ham ega bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shunday milliy musiqa cholg'ularidan dutor cholg'usida fikr yuritar ekanmiz, ushbu cholg'u o'zbek, tojik, uyg'ur, Turkman va qoraqalpoq xalqlari orasida keng tarqalgan. Ajdodlarimizning musiqa madaniyatiga oid eng qadimiy ma'lumotlar qoyatoshlardagi tasvirlarda, arxeologik qazilmalar paytida topilgan ashyolarda, qolaversa, turli bosma nashrlarga ishlangan rasm va miniatyuralarda o'z aksini topgan. Bizning nazarimizda musiqa cholg'ularining tavsifini so'zlar vositasida uzatilishi bir tomonlama tasavvurni hosil qilsa, ularning surat yoki haykalcha shaklidagi tasviri uni to'ldirishi mumkin. Chunki, qadimiy manbalar birinchidan, arab yoki fors tilida yozilganligi, ikkinchidan ushbu tillarning rivojlanishi natijasida ayrim eski so'z va iboralarni zamonaviy tilga o'girishda uchraydigan muammolar ma'lumotlarning to'la yetkazilishiga to'sqinlik qiladi. Tasvir esa tegishli ob'ektning o'z davrida musavvir tomonidan qanday tasavvur etilganligini to'liq uzatish imkoniga ega. Shuning uchun ham keyingi yillarda arxeologik ekspeditsiyalar natijasida topilgan va topilayotgan turli ashyolar va tasvirlar ajdodlarimizning musiqa madaniyati, xususan, musiqa cholg'ulari to'g'risidagi tasavvurimizni yanada boyitmoqda. Uzoq tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar musiqa amaliyotida o'zining tuzilishi, tovush hosil qilishi, ijro va ifoda imkoniyati jihatidan xilma-xil zarbli cholg'ularning turlari shakllangan. Musiqa cholg'ularini bir tizimga keltirish va ularni turlarga bo'lib tasniflash amaliyoti dastlab Hindistonda boshlangan. Bu ish eramizdan oldin boshlangan bo'lib, keyinchalik boshqa joylarda ham shu tizim

mukammallashtirila boshlangan. Hindlarning tasnifi asosida yaratilgan tizim dastlab Mixallion tomonidan rivojlantiriladi va keyinchalik dunyoga mashxur bo'lgan Xornbostel va Saks nomlari bilan bog'liq, nisbatan mukammal tasnifning yaratilishiga asos bo'ladi. Andre Shafner tasnifning yanada mukammal bo'lishi uchun har bir cholg'uning kategoriyalari orasidagi farq, ya'ni uning mustahkamligi, qattiqligi, ixchamligi yoki havo bilan tebranish hosil bo'lishidagi farqlarini aniqlab fan rivojiga muhim hissa qo'shgan.

Musiqqa qadim zamonlardan beri insoniyat tarixining bir qismi bo'lib kelgan. Musiqqa yaratishda musiqachilar tovush va ohanglarni hosil qilish uchun zarbli cholg'u asboblari, puflama cholg'u asboblari va torli asboblardan foydalanadilar. Barabanlar va zarblar kabi zarbli asboblarda musiqiy kompozitsiyada ritmni ta'minlaydi. Puflama asboblari musiqachining nafas olishiga javoban tovush chiqaradi. Arfa, gitara va skripka kabi torli asboblarda sozlangan torlar yordamida tovush chiqaradi. Musiqqa qachon paydo bo'lganligini aniqlash qiyin, ammo arxeologik dalillar shuni ko'rsatadiki, odamlar musiqqa asboblardan kamida 40 000 yil oldin foydalanganlar. Yog'och va suyak kabi organik materiallar vaqt o'tishi bilan biologik parchalanishi mumkinligi sababli, qolgan dalillar yo'qligiga qaramay, eski asboblarda mavjud bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda biz bilgan ijrochilik san'ati o'z ildizlarini yunonlar, rimliklar va misrliklar kabi qadimgi tsivilizatsiyalarga borib taqaladi. Ushbu dastlabki jamiyatlarda spektakllar xudolarni ulug'lash yoki raqs, musiqqa va marosimlar orqali afsonaviy hikoyalarni aytib berish usuli edi. Bu spektakllar ko'pincha katta amfiteatrlarda o'tkazilib, ko'plab olomonga ijrochilarning mahorati va iste'dodini namoyish etardi.

Milliy musiqiy sozlarimiz juda qadimiy va boy tarixga ega. Musiqqa san'atida dastlabki zarbli (membranofon) cholg'ular eramizdan oldingi o'n uchinchi ming yillikda paydo bo'lgan. Manbalarda qayd etilishicha, bunday cholg'ular qadimgi mehnat qo'shiqlarining ritmik tuzilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Keyinchalik shovqinli (idiofon) cholg'ular paydo bo'ldi. Ijrochilar qarsak chalib ritmni ta'kidladilar, shovqinli cholg'ular ta'sirini kuchaytirdilar. Ijrochi ayollarning

chapak zarblari o'ziga hos takrorlanmas go'zal holatni vujudga keltirar edi. Shu sababli zarbli cholg'ular eng qadimgi cholg'u asboblari turiga kiradi. Ularning kelib chiqishi insonning qadam bosishi, mehnat jarayoni, raqs harakatlari, ov va harbiy yurishlari bilan bog'liq. Uzoq tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar musiqa amaliyotida o'zining tuzilishi, tovush hosil qilishi, ijro va ifoda imkoniyati jihatidan xilma-xil zarbli cholg'ularning turlari shakllangan.

Ijrochilik san'ati tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar madaniyatining boyligini aks ettirib, zamonaviy san'at va madaniyatning ajralmas qismiga aylangan. Ijrochilar texnik mahorat, ijodkorlik va hissiyot orqali san'atning yuksak namunalari yaratishda davom etmoqdalar. Ijrochilik san'ati tarixini o'rganishdan maqsad – bu san'at rivojlanishining ildizlarini, shakllanish jarayonlarini, ijrochilik uslublarini va madaniy-tarixiy muhitga ko'rsatgan ta'sirini chuqurroq tushunishdir. Quyida ushbu maqsadlarning asosiy yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi. Yurtimizning milliy va madaniy merosini saqlash, saqlash va anglashdir. Ijrochilik san'ati tarixini o'rganish o'tgan davrlardagi madaniy qadriyatlarni chuqur anglashga yordam beradi.

Musiqiy cholg'ular xalqlarining moddiy hamda ma'naviy boyligidir. Chunonchi, har bir xalq o'z milliy merosi, davrlar osha yuzaga kelgan an'analarini milliy ohanglar orqali tarannum etuvchi va xalqning milliy ma'naviyatiga xos yaratilgan Amaliy san'at namunalari orqali ularga mos keluvchi cholg'u asboblari egadirlar. O'zbek musiqiy cholg'ular olami bu xususda ma'nan va moddiy nuqtaiy nazardan boy hamda rang-barang ekanligini e'tirof etib olish lozimdir. Qolaversa, qaysikiy xalqning ma'naviyati Yuksak bo'lsa, uning tarixi va unga mos merosi ham ulkandir. O'zbek xalqining o'z ildizlari qadim-qadim zamonlarga borib taqaladigan musiqa merosi bizning hozirgi kunlarimizda ham yangramoqda.

Adabiyotlar:

1. Ijrochilik san'ati tarixi: Musiqa oliy ta'lim muassasalari uchun darslik/
A.Tashmatova. Toshkent: «Musiqa», 2017. 304 b.

2. A.Odilov O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. Toshkent. "O'qituvchi"
1995
3. MUSIQA SOHASIDA BO 'LAJAK MUTAHASISLARNI YETUK KADR
ETIB TARBIYALASHDA QADRYATLAR VA MILLIY
AN'ANALARGA TAYANIB TA'LIM BERISHNING IJOBIY
JIHATLARI M Akbarova, G Azamkulov, E Babamurodov - SAMARALI
TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR ..., 2024